

~~547#~~ E 85/9

328 11/h

J E L E N T É S

AZ ATHÉNENBEN TARTOTT III. NEMZETKÖZI
BYZANTINOLÓGIAI KONGRESSZUSRÓL

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 1931 MÁRCIUS 9-ÉN
TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN ELŐTERJESZTETTE

D A R K Ó J E N Ő L. T.

BUDAPEST 1931

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

A TISZAI EV. EGYHÁZKERÜLET
MISKOLCI JOGAKADÉMIAJÁNAK
KÖNYVTÁRA

6471 H

Bukarest és Belgrád után Athénben tartatott meg a III. nemzetközi byzantinológiai kongresszus a múlt év okt. 12—18. napjain. Előkészítésén a görög tudomány és társadalom kitűnőségeiből alakított szervezőbizottság fáradozott, melynek élén *Menardos* professzor, az athéni Akadémia főtitkára, mint elnök és *Orlandos* műegyetemi tanár, mint főtitkár állottak. Az elnökség és a melléje beszozott adminisztratív iroda, melyet a fáradhatatlan *Kalogeriku* asszony vezetett, nagyon alapos és figyelmes előkészítő munkájának volt köszönhető, hogy a kongresszusi tagok olyan nagy, az eddigi kongresszusokat jóval meghaladó számban jelentek meg a kibocsátott felhívásokra. Képviselve volt ott Portugália, Svédország, a balti államok és Svájc kivételével Európa minden állama, s az Európán kívüliek közül az Egyesült Államok, Egyiptom, Szíria és Törökország. Oroszországot, mely hivatalosan nem volt képviselve, számos emigrált orosz tudós képviselte. A résztvevők összes száma kb. 350-re tehető.

A kongresszus ünnepélyes megnyitása okt. 12-én az athéni egyetem díszes aulájában folyt le. A megnyitó beszédet a görög kormány részéről *Papandreu* közoktatásügyi miniszter, a szervezőbizottság nevében *Menardos* elnök tartották, rámutatva a byzantinológia nagy fontossága s az utóbbi időkben tapasztalható erős fellendülése mellett azokra a szoros nemzeti kötelekekre, melyek Görögországot e disciplina műveléséhez fűzik. Utánuk az egyes államok képviselőinek egy-egy kijelölt szónoka emelkedett szólásra, hogy a kongresszust üdvözölje. Magyar részről ezt az üdvözlöt Vári Rezső tolmácsolta.

A kongresszus a maga érdemleges munkálatait a következő napon, október 13-án kezdette, négy szakosztályt alakítva, melyek egymással párhuzamosan hat napon át a délelőtti órákban tartották tanácskozásait. A délutáni és esti órák a város nevezetességei, ünnepi művészi előadások, gyűjtemények és kiállítások megtekintése, s a társas összejövetelek számára voltak fenntartva, a melyek kellemes alkalmat nyújtottak a kongresszus tagjainak a

görög főváros gazdag kulturális életével és vezető társadalmi tényezőivel való közvetlen megismerkedésre.

A kongresszus tudományos munkájáról, tekintve az ott elhangzott előadások felette nagy számát, teljes képet adni alig volna lehetséges. Meg kell elégednünk tehát néhány fontosabb, a byzantinológia mai irányára nézve jellegzetesebb és bennünket közelebbről érdeklő előadás ismertetésével.

A philológiai szakosztályban *Salaville*, a Kadiköiben székelő francia assumptionisták intézetének tanára, mindjárt olyan hangokat üt meg, melyek minden oldalról élénk visszhangra találva s számos változatban ismétlődve végre is az egész kongresszus vezérmotívumává emelkednek. Szemben azzal a régebbi felfogással, mely a byzantinizmust szembeállította a hellenizmussal s az előbbiben az utóbbi megsemmisülését látta, kimutatja, hogy a byzantinizmus nem egyéb, mint keresztény hellenizmus, azaz folytatása a pogány hellenizmusnak azon az alapon, melyet a K. u. IV. század görög egyház-atyái teremtenek meg az antik görög kultúra legbecsesebb elemeinek a kereszténységhez való szerencsés idomításával. Ebben a nevezetes vegyülési folyamatban a kiegyenlítő szerepet maga a főváros, Bizánc tölti be, mely a Keletről, különösen Szíriából jövő erős kulturális hatásokat mérsékeli és hozzáidomítja az antik hagyományokhoz s minden politikai változás ellenére is ébren tartja a görög nyelv és irodalom kultuszát nemcsak a tudósok, hanem a nép körében is, s ezt a klasszikus kultúra természetes közvetítőjévé teszi. A byzantinizmus tehát nem ellentéte, illetve tagadása a hellenizmusnak, hanem annak ügyes fenntartója és ápolója a kereszténység mellett és azzal együtt s ezen jótékony munka nélkül sem az antik görög kultúra kincseinek az utókorra való átmentése, sem annak a nyugateurópai renaissance-ban való újjászületése nem képzelhető el s nem is jöhetett volna létre.

Ennek a termékeny alapelvnek csattanós igazolását adta specialis területen *Pernot*, a Sorbonne tanára, aki a régi görög metrika számos elemének továbbélésére mutatott rá az újjörögben s különösen a bizánciaknál az új ritmikai princípium dacára is. Hasonló eredménnyel járt *Mirambel* (Paris) vizsgálódása is az igeactiók szerepéről az újjörögben, aki azt fejtette ki, hogy az újjörög coniugationnak az a sajátága, mely szerint a praesens a tartós,

az aoristos a pillanatnyi actiot fejezi ki, antik örökségre vezethető vissza. A különbség csak annyi, hogy az újgörög az ógörögben előforduló némely actiot kiküszöbölt, vagy redukált. *Merlier* (Athén) arra az eredményre jut a 4. evangélium praepositioinak vizsgálatánál, hogy a praepositiok határozós kifejezésekkel való helyettesítésének itt megfigyelhető szokása átment a későbbi, ill. mai görög népnyelvbe is, s az evangélium ἐπ'ὀνόματι-jától egyenesvonalú fejlődés vezet a Korais ἐπινομήσ-án át a mai népnyelv Ἐχιά πινομή-jáig.

Az irodalom körébe vágó előadások között bennünket első sorban érdekelhet a *Vári Rezső*é, aki kapcsolatban Akadémiánk „Sylloge Tacticorum Graecorum” c. vállalatáról adott beszámolójával rámutatott az ezen a területen még megoldásra váró összes problémákra és feladatokra, melyek végcéljaként a bizánci hadügyről irandó rendszeres kézikönyv szükségességét emelte ki. A forráselemzések sorában megemlítem *Schehl* (Graz) tanulmányát Malalás történeti értékéről, amely krónikás szerinte jó forrásokból dolgozott s hibái csupán az ő félreértéseinek következményei, továbbá *Andreeff* (Prága) értekezését Johannes Lydos „περὶ διοσημείων” c. művéről, melynek szorosán a mantika körébe vágó forrásai ugyan régebbi keletűek, de ezeket Lydos átsimította és teletűzdelte a saját kora (V—VI. sz.) szociális és politikai viszonyainak rajzával. *Hudaverdoglu-Theodotos*, az athéni magyar követség sajtófőnöke az anatóliai, törökül beszélő görögök körében kialakult görög írású, de török nyelvű irodalmat ismertette, kiemelve azt, hogy a görög írásjegyeknek következetes használata tartotta fenn az anatóliai görögökben a nemzeti érzést s mentette meg őket a törökségbe való teljes beolvadástól. *Pantelides* (Athen) a kyprosi középgörög nyelvjárásról megállapította, hogy ennek kialakulása már a VII. sz.-ban megkezdődhetett az elszigetelt földrajzi helyzet és az arab hódítás következtében, a XIII. sz.-ban már teljesen kifejedesedett alakban áll előttünk s a frank hódítás korában erős francia és olasz hatásoknak volt kitéve főleg az irodalmi, már kevésbé a népnyelvben. Egyes nevek, illetve szavak interpretációjával foglalkoztak: *Menardos*, a kongresszus elnöke, aki a középkori görögök Ἀῦσον, Ἀῦσονίος nevét, *Sajdak* (Poznan) a X. sz. epigramma-költő Johannes Geometres nevének értelmét (= földönfutó), *Kurilas* (Athos) a havasalföldi vajdák okleveleiben található szimbolikus jelentésű Ἰω szótagot

(= Ἰωάννης leendő császár, aki ki fogja űzni a törököket Konstantinápolyból), *Phurikes* (Athén) a balkáni albánok nevét (a Dibra és Ochrida közt lakó arvana törzstől) magyarázta. A szöveghagyomány vizsgálatával foglalkozott *Lesky* (Graz), aki Aristainetos leveleinek és *Moravcsik* (Budapest), aki Konstantinos Porphyrogennetos De administrando imperio-jának kéziratait a leszármazás szempontjából ismertette. A bizánci népismeret terén mozgott *Kukules* (Athen) nagyérdekű előadása a bizánciak hajviseletéről és kozmetikájáról, aki az összes irodalmi és monumentális forrásanyag tekintetbevételével részletes képet festett az idevonatkozó bizánci divat hullámozásáról, állandó figyelemmel az ókori és a mai görögség szokásaival való összefüggésekre.

A történeti szakosztályban *Laurent*, az assumptionisták kadiköi intézetének igazgatója, az intézet egy nagy-szabású vállalatáról számol be, melynek célja Le Quien francia dominikánus kb. 200 évvel ezelőtt megjelent Oriens Christianus-ának, ennek a görög-keleti egyház külső történetét földrajzi egységek szerint, a korában ismeretes összes források alapján nagy részletességgel tárgyaló s ma is alapvető munkának a mai színvonalnak megfelelő átdolgozása, illetve új kiadása. Ezt az égetően szükséges és sürgős munkát már több évtizeddel ezelőtt megkezdették Petit és Pargoire vezetése alatt, de részben a szerkesztők személyében beállott változások, részben és még inkább a felhasználható források szövegének gyakori megbízhatatlansága és hozzáférhetetlensége miatt még mindig nem foghattak hozzá a publicatio megindításához. Jelenleg újabb várakozásra int az a körülmény, hogy több fontos tudományos vállalat, melynek megvalósítása nagy mértékben megkönnyíthetné az Oriens Christianus átdolgozása elé tornyosuló nehézségeket, most van éppen folyamatban. Mindamellet *Laurent* és társai nem akarják sine die elhalasztani a nagy vállalat végrehajtását, sőt segítségül hiva mindazokat, akik használható anyag birtokában vannak, igyekeznek közelebb jutni a célhoz s mindezekelőtt megállapítani a püspökségi jegyzékek hiteles szövegét, mely munka eszközeit és módszerét részletesen ismerteti.

A további előadások során *Greco* (Cernauti) érdekes néppszichológiai magyarázatát adta annak a feltűnő körülménynek, hogy az ókor végén miért tudott szilárdabban ellentállani a római birodalom keleti fele a bar-

bárok támadásának, mint a nyugati, mely hamar tönkrement e támadások súlya alatt. Okát ennek főleg abban látja, hogy Keleten a nép kezdettől fogva be volt vonva az egyházi hitviták tárgyalásába s így könnyebben alakulhatott ki olyan erős közvélemény, mely dogmatikus konfliktusok esetén a népet a császárral és kormányával egy táborba vonta s egységesen ellenállóbbá tette olyankor, amikor a barbárok, akik ha keresztények voltak is, rendszeren az eretnek arianusokhoz szítottak, támadást intéztek a császárság ellen.

A történeti részletkérdések nagy tömegéből, melyek e szakosztályban megvitatásra kerültek, legyen szabad a következőket megemlítenünk. *Vulic* (Belgrád) a Thrakia szomszédságában lakó dardanok nemzetiségét, hogy thrakok, vagy illyrek, vagy egy praeindoeuropai faj voltak-e, tisztán hely- és személynevek megegyezése, ill. hasonlósága alapján eldönthetetlennek tartja. *Novak* (Zágráb) szemben azzal a Thomas Archidiaconus tudósításán alapuló felfogással, mely szerint a VII. században az avar és szláv betörések idején Dalmatia római városai elpusztultak s az elpusztított Salona helyébe csak ez után alapították volna Spalatot, egyéb források alapján azt a nézetet vallja, hogy Spalato eredete sokkal régebbi, a K. e. III—IV. századig felnyúló időkre megy vissza. *Dvornik* (Prága) Bizánc és Nagy-Moravia kapcsolatait ismerteti a magyarok bejövetele előtt, mely kapcsolatok kereskedelmi érdekből eredtek, később Konstantin és Method térítési missioja nyomán egyházi és politikai jelleget is öltöttek. *Mosin* (Koprivnica) egy kazár zsidónak 950 körül írt s Cambridgeben őrzött anonym levéltöredékét magyarázza s megállapítja, hogy adatai nem ellenkeznek József kazár királynak kb. ugyanez időben kelt s a spanyol kalifa egyik főemberéhez intézett levelével s fontosak úgy Kazárország belső viszonyai, mint Bizánccal és az oroszokkal való kapcsolatai szempontjából. *Anastassijevic* (Belgrád) Tzimiskes János bizánci császár az oroszok ellen 971-ben indított háborújának időtartamára nézve a források és magyarázók sokban eltérő és ellentmondó adatait veszi szigorú kritika alá újabb, eddigelé még nem használt bizonyítási anyag bevonásával. *Adamantiu* (Athén) rámutatott arra, hogy a középkor végén a bizánci politikai és kultúrtörténetben oly nagy szerepet játszó Mistra városa az Eurotas völgyében megelőzőleg létezett, jelentős város, Lakedaimonia tradícióit folytatta, amely

viszont a régi Spártának volt a folytatása. A Lakedaimonia területén újabban feltárt X. századi nagy keresztény bazilikának a Mistra romjaival való egybevetése művészettörténetileg is igazolja ezt a szoros kapcsolatot. *Dölger* (München) athosi oklevelek alapján tisztázta VII. János bizánci császár kalandos életének utolsó, jobbára dinasztikus érdekek kergetésében kimerülő fejezetét. *Bogiatzides* (Szaloniki) ismertetvén a kisázsiai görögök eltörökösítésének és mohamedanizálásának különféle fokait és természetét, két fontos dokumentumot mutat fel ide vonatkozólag: egyik az 1431—38. évi bázeli zsinat elé terjesztett jelentés, másik János pátriárkának 1338-ban kelt és a nicaeabeliekhez intézett levele. *Radonić* (Belgrád) Kritobulos XV. sz. bizánci történetíró részletes életrajzát és műve jellemzését adja, kiemelve rajta a renaissance érezhető befolyását. *Kampuroglus* (Athén) a középkor végén Athénben vezető-szerepet játszó családokat az általuk alapított templomok, kolostorok, illetve birtokaik alapján állapítja meg, melyek melléknevekként rendszeren megőrizték a későbbi időkben is az alapító, ill. birtokos családok nevét. *Sigalas* (Szaloniki) az Ivíron-monostor oklevéltárának anyagát s ezzel kapcsolatban az athosi zárdákban őrzött bizánci magánoklevelek kiadásának tervzetét ismertette.

A *jogi, orvosi és technikai tudományok* szakosztályában *Pappulias* athéni egyetemi tanár azt az örvendetes bejelentést tette, hogy a belgrádi kongresszus azon határozatát, mely szerint a bizánci jogszokásoknak a nem szorosan vett jogi, hanem egyéb irodalmi forrásokban található dokumentumait sürgősen össze kell gyűjteni és feldolgozni, az athéni Tudományos Akadémia már a megvalósulás stádiumába juttatta egy „Görög Jogtörténeti Archivum” szervezésével, melynek feladata első sorban a belgrádi határozat végrehajtása lesz. Az újság ingerével hatott *Pöschl* (Graz) nagyérdékű előadása a bizánci kanonikus énekkarokról, melyekről bebizonyította, hogy ezekből erednek a nyugateurópai ú. n. alapítványi, vagy káptalani egyházak. A canonicus (magyarban: kanonok) ugyanis nem azt jelenti, aki a kánonok, vagyis az evangélium szerint él — amint általában hiszik —, hanem eredetét és jelentését tekintve tökéletesen egyenlő a görög κανονικός ψάλτης-el, a hivatásos egyházi énekesek nevével, akik meghatározott, azaz a kánoni órában énekeltek kórusban a templomban, persze csak a leggazdagabb és leghatalmasabb egyházak-

ban. A keleti egyházból, hol már a IV. sz.-ban kimutathatók, átszivárogtak az italo-bizánci egyházak, főleg Ravenna közvetítésével a Nyugatra is, hol csak a VI. sz-tól kezdve bukkannak fel. A canonici-nak az egyházi énekekkel való összefüggését mutatja az is, hogy ezeket a középkorban Nyugaton is az énekes liturgia nagy központjaiban (Metz, Tours stb.) képezték ki s a kolostorokban a szerzetesek mellett ott vannak a canonici, mint karénekesek.

Igen érdekes volt *Schweinburg* (München) tanulmánya a bizánci császári trón betöltésének szociológiájáról az V—XI. századokban. Ezen idő alatt Bizáncban is ép úgy, mint a régi Rómában a hadsereg emelte kikiáltás útján a császárt a trónjára, akinek császársága csak addig tartott, míg egy másik vezér, ugyancsak katonáira támaszkodva, ki nem taszította őt onnan. A szenátus és a községi pártok hozzájárulása tiszta formaság volt minden konstitutív jelleg nélkül, úgyszintén nem volt örökösödési jog sem. Új és pedig keresztény elem volt a bizánci császári jogban a koronázás ténye, melynek előadó szerint már államjogi jelentősége is volt. *Ostrogorsky* (Breslau) azt a nevezetes különbséget világítja meg, mely adózási rendszer tekintetében a korai és középbizánci korszakok közt fennáll s mely Herakleios császár és utódai mélyreható reformjaira vezethető vissza. *Collinet* (Paris) a törvényszéki eljárások katalógusának (*Χαρτίον*) egyetlen, a Justinianus előtti korból ránk maradt példányát vizsgálta az eredet és összetétel szempontjából. A bizánci öröklési jog körébe vág *Schmid* (Graz) értekezése a lelket illető harmadrésről (*τὸ τρίτον εἰς ψυχικόν*), mely az egyházaknak, illetve kolostoroknak, vagy a szegényeknek jutott, felmutatva ennek fejlődését a bizánci jogban, kihatását a déli és keleti szláv jogra s párhuzamait a nyugateurópai jogfejlődésben. Ezzel szorosan összefügg *Triantaphyllopoulos* (Athén) tanulmánya Athanasios pátriárka 1306-ban kelt novellájáról az ú. n. *τοῖμοιρία*, azaz az örökség hármas felosztására vonatkozólag az árva gyermek elhalálozása esetében, amikor is a novella értelmében egy rész az apai, egy az anyai rokonoknak, egy pedig mint lelki harmad az egyháznak jut. Előadó vélekedése szerint ez az öröklési rend összefügg a nestorianus forrásokból ismert s hellénisztikus alapon álló jogrendszerrel. Homályos területre világított rá *Rouillard* (Paris) előadása a Palaeologok korának pénzügyi intézkedéseiről, rámutatva a kolostorok adómentességi aktáinak vizsgálata alapján

azokra az új adónemekre és büntetéspénzekre, melyekkel az utolsó bizánci császárok az állam nehéz pénzügyi helyzete következtében rótták meg a polgárokat. E kor pénzügyi organizációja legjellemzőbb vonásának tartja a különféleséget a helyi szokások szerint, mely — hozzátehetjük — a központi hatalom gyengülésének és a feudalizmus bomlasztó hatásának volt a következménye. *Solovjev* (Belgrád) két szerb nyelven írt jogi compilatiót ismertetett a XVIII. sz. elejéről, melyek a bizánci Syntagmából, a Prochironból és Eklogából vannak összetákolva. Az első Montenegroban, a második a magyarországi szerbek körében keletkezett. Az orvostudomány köréből való *Kuzes* (Athén) értekezése a bizánci vendégfogadóról, mint gyógyító helyekről, melyben a belgrádi kongresszuson tartott előadása folytatásaként kéziratok vallomásával bizonyítja, hogy egyes nagyobb szállodákban rendszeres gyógyítást végeztek s az ilyenek el voltak látva orvosokkal, orvosi könyvtárral és gyógyszertárakkal. A technika köréből egyetlen előadás hangzott el s azt *Zengeles* (Athén) tartotta a bizánciak tüzelő lőfegyvereiről, melyek Bizáncban már a VII. század óta ismeretesek voltak; Bölcs Leo és Bizánci Heron adatai bizonyítják, hogy a bizánciak már a IX. században használták a kis kézi lőfegyvereket is, melyek a felrobbant puskaapor erejével szórták a gyújtó-anyagokat az ellenség arcába. A puskaport és az ezzel működő első lőfegyvert tehát nem Schwartz Berthold találta fel, hanem Kallinikos bizánci mérnök.

Az *archaeologiai* szakosztályban elhangzott előadások szépen visszatükrözték azt a serény és kiválóan eredményes kutató-munkát, mely e területen az utóbbi években folyt s azt a nagy érdeklődést is, mely e munkát minden oldalról kíséri. Az *építészet* terén, tekintettel a legújabb ásatások eredményeire, melyek úgy Görögországban, mint másutt a bizánci kultúrzóna területein számos ó-keresztény bazilika maradványait hozták napfényre, ezen alapvető fontosságú építészeti forma problémái állottak az érdeklődés homlokterében. *Wulff* (Berlin) a különböző típusok egész ismert anyagának áttekintése alapján az ó-keresztény bazilika fejlődésének kérdéseit tárgyalta s arra az eredményre jutott, hogy a fejlődés nem egy gyökérből indul ki, hanem négy alaptípus van, ú. m. a syriai, hellénisztikus-kisázsiai, itáliai és egyiptomi, melyek azonban egymás közt gyakran kereszteződnek s Konstantinápoly, illetve Nagy Konstantin bazilikáinak irányító hatása alatt egy-

ségességre törekednek, a nélkül, hogy ezt teljesen el tudták volna érni. *Sotiriu* (Athén) viszont megállapította, hogy az a harmincnál több bazilika, melyet Görögország területén az utóbbi időben feltártak, kivétel nélkül a hellénisztikus típushoz tartozik s legközelebb áll jellemvonásaiban a konstantinápolyi és kisázsiai bazilikákhoz. A *falfestészet* köréből *Jerphanion* (Róma) a Kappadokiában általa már régebben felfedezett híres földalatti és sziklába vájt templomokban található freskók kronológiáját tárgyalta, mely a képháborút megelőző időktől egészen a XII. századig, sőt még azon is túl terjed, a festmények zöme azonban a X. századból való s a syriai festészet hatását mutatja, melyet később a bizánci hatás szorít háttérbe. Viszont *Sotiriu* a második előadásában, melyet a phokisi Szent Lukács-monostor kriptájában található XI. sz. falfestményekről tartott, arra mutatott rá, hogy itt az orientális és hellénisztikus stílus egymás mellett jelenik meg, ép úgy, mint a felette levő templom mozaikjaiban s ennek a két stílusnak párhuzamosan való érvényesülése a bizánci festészetben a VII. sz.-tól kezdve egész végig a fennmaradt műalkotások alapján kimutatható. Ezzel teljesen egybevágott *Millet* (Paris) előadása a zsoltár-kéziratok marginális illusztrációiról, melyekben első tekintetre és általában a szigorú, ill. orientális stílus ismerhető fel, de a szorgosabb vizsgálat észreveszi rajtuk a hellénisztikus illuzionista stílus maradványait is a IX—X. századokban. Hasonló mederben haladt *Xyngopulos* (Athén) tanulmánya a *Barlám és Józsa*fát regény egy XI—XII. sz., Janinában őrzött kéziratának miniatürejeiről, amennyiben ezt összehasonlítván egy ugyanilyen tartalmú, az athosi Iviron-kolostorban levő XIV. sz. kézirattal, megállapítja, hogy mindkettő egy hellénisztikus stílusú, elveszett közös forrásból ered, de amíg az ivironi kézirat ezt a stílust híven megőrizte, a janinában ez át van ültetve az orientális stílusba és technikába. Nevezetes eredményekről számolt be *Okunev* (Prága) a skoplje-melletti nérézii templom bizánci freskóinak elemzése alapján olyan új vonásait fedezve fel itt az egyénítésnek és mozgalmasságnak, melyek a XII. sz. festészetében másutt nem fordulnak elő, de fősajátságaivá lesznek később úgy a Palaeolog-korszak bizánci festészetének, mint a XIII—XIV. sz. olasz festészetnek s e kettő közös eredetét bizonyítják. *Orlandos* (Athén), aki a görög kultuszminisztérium megbízásából már évek óta foglalkozik Chios szigete bizánci

műemlékeinek gyűjtésével és feldolgozásával s minderről nagy illusztrált munkát készül kiadni, ismerteti a legfontosabb emlékeket, az V. sz. Szent Izidor-bazilikát és a XI. sz. Néa Moni-monostort: szép mozaikjaikkal együtt. *Weigand* (Würzburg) egy az Akropolisról származó s jelenleg az athéni bizánci múzeumban őrzött domborművű tábla motívumairól megállapítja, hogy ezek valamely hímezett selyemszövet mintája után készültek s minthogy Görögország területén sok hasonló esetet lehet kimutatni, arra a következtetésre jut, hogy a bizánci selyemszövés és hímezés fejlődésében a görög tartományoknak különleges s eddig nem méltányolt szerepük volt, melyet egyébként a történeti források adatai is megerősítenek.

Számos előadás hangzott el e szakosztályban más nemzetek művészetének a bizánci művészettel rokon, illetve egyenesen ennek hatása alatt keletkezett jelenségeiről. Így *Filow* (Sofia) a nagyszentmiklósi kincs eredetének problémájára nézve a bolgár provenientia mellett foglal állást, rámutatva a bulgáriai műemlékek egész sorára, melyek a művészi stílus tekintetében nagy hasonlóságot mutatnak a nagyszentmiklósi edényeken látható ábrázolásokhoz. *Miatev* (Sofia) meggyőzően mutatja ki, hogy annak az antikizáló iránynak, mely Bizáncban a IX. sz.-ban a kultúra egész területén s így a művészetben is újult erővel indul meg, a reflexei Bulgáriában is kimutathatók és pedig a két évvel ezelőtt a régi Preslav területén kiásott köralakú templomban, mely a IX—X. sz.-ból származik s úgy egészében, mint részeiben a Bizánc közvetítésével ismeretessé vált hellénisztikus-plasztikus stílus hatását mutatja. *Schweinfurth* (Breslau) — csattanós párhuzamot szolgáltatva Okunev már ismertetett eredményeihez — kimutatja, hogy az oroszországi Vladimir város Demetrius-templomában kb. 10 évvel ezelőtt felfedezett s görög mesterektől származó, XII. sz.-i freskósorozat a maga közvetlen természetes és érzésteljes ábrázolásaival olyan stílust képvisel, melyet eddig az olasz trecento önálló alkotásának volt szokás tekinteni s az ugyancsak orosz mirosi kolostor ugyanezen időből való freskói olyan kompozícióbeli törvényeknek hódolnak, amelyek Giotto paduai freskóinak is alapul szolgáltak. Mindkét műemlék tehát jelentékenyen bizonyítja a bizánci művészet alapvető szerepét a renaissance-festészet stílusának kiképzésében. *Stelé* (Ljubljana) a szlovén búcsújáróhelyek és templomok Mária képeinek vizsgálatából azt a következ-

tetést vonja le, hogy nemcsak a középkorból, hanem az újkor elejéről, sőt a barokk-korból származók közt is nagy számmal vannak olyanok, amelyek bizánci minták után készültek. Meghatározza esetenként az alapul szolgáló bizánci Mária-típusokat, kimutatja ezek hatását Rómában és másutt a Nyugaton s arra az eredményre jut, hogy a bizánci Mária-képek a Nyugaton is legjobban ki-elégítették az ájtatos hívők lelki szükségleteit s ott is nagyon el voltak terjedve. A bizánci festészet befolyását a katalán oltárképekre *Puig y Cadafalch* (Barcelona), Bizánc közvetítő szerepét a romániai építészetre gyakorolt örmény és georgiai hatások tekintetében *Bals* (Bukarest) mutatta ki.

A bizánci zenéről s ennek úgy az antik görög, mint a mai népies görög és nyugateurópai zenével való összefüggéseiről négy előadás hangzott el a szakosztályban *Psachos*, *Papadimitriu*, *Mme Merlier* (mindhárman Athénből) és *Hoëg* (Kopenhága) részéről, melyek során nyomatékosan hangoztatták a bizánci zene maradványainak az egész hatásterületről való összegyűjtése szükségességét a problémák megoldhatósága érdekében. Ez elméleti előadások mellett kitűnő gyakorlati példákban is volt szerencsénk élvezni a bizánci eredetű görög egyházi zenét az athéni székesegyházban tartott ünnepi vecsernyén; a mai görög nép- és műzenét pedig sok szép változatban hallottuk a nemzeti színház díszelőadásán.

A szakosztályi üléseken kívül két ízben tartottunk összes ülést, melyen az összes szakosztályok tagjai mellett nagy és előkelő közönség jelent meg az athéni társadalom köréből. Ezen ülések tárgysorozata első pontjaként *Buryról* való megemlékezésem kapcsán azt igyekeztem kifejtetni, miként vált ez a nagyjelentőségű tudós a maga meggyőző eredményeivel úttörőjévé annak a ma már általánosan vallott nézetnek, hogy a bizánci kultúra úgy gyökereit, mint egész felépítését tekintve főképen és első sorban a hellén szellem alkotása. Majd *Ch. Diehl*, a Sorbonne tanára, kit a kongresszus 70. életévének betöltése alkalmából meleg ünneplésben részesített, szépen magyarázta, hogy minő okokból alakult ki a Keleten a képromboló Theophilos császár alakja körül ugyanaz a legenda, mint Nyugaton Trajánról, t. i., hogy ő az igazságosság szigorú megtestesítője volt. *Hatzidakis* (Athén) a középgörög Thesaurus megvalósításának alapelveit fejtette ki magas kora ellenére is nagy erővel és elevenséggel. *Heisenberg*

(München), aki ekkor már egy halálos betegség csíráját hordozta magában, melynek a byzantinológia mérhetetlen veszteségére pár héttel a kongresszus után áldozatul is esett, a tőle megszokott lendületes előadásban világította meg a byzantinológia helyzetét és céljait a nagy háború után, rámutatva az azóta érezhető nagyarányú és örvendetes fejlődés főjellemvonásaira. *Jorga* (Bukarest) előadása szerint a Bizáncból Romániába vándorolt előkelő családok, a phanarióták ébren tartják ott a bizánci császárság eszméjét annak bukása után is s ez az eszme csak a román nemzeti öntudat erőteljesebb kialakulásával kezd hanyatlani. *Skok* (Zágráb) a balkáni nyelvek szókincsének bizánci hatás alatt keletkezett közös elemeire mutat rá, melyek természetesen csak a byzantinológia segítségével magyarázhatók helyesen. *Palamas* (Athén) a ma élő legnagyobb újjörög költő s egyúttal a görög Tudományos Akadémia elnöke, a saját költészetének is egyik vezérmotívumára mutatott rá akkor, amikor az újjörög költészet tárgyaiban és motívumaiban fellelhető bizánci örökséget ismertette. *Grégoire* bruxellesi egyetemi tanár, a Byzantion folyóirat szerkesztője a bizánciak Digenis Akritas c. nemzeti eposzának eredete problémáit világította meg szellemes előadásban.

A záró ülés során mindenekelőtt *Millet* emlékezett meg arról a veszteségről, amely a byzantinológiát az utóbbi években a francia *Schlumberger* és az orosz *Uszpenszkij* elhalálózásával érte. A szakosztályok javaslatára elfogadta a kongresszus az orthodox kánonjog és a bizánci epistolographia Corpusainak, a zenetörténeti érdekű szövegeknek és a Bazilikának új kiadására vonatkozó indítványokat, továbbá kimondta a szükségességét annak, hogy a bizánci jogi munkák szláv fordításait tartalmazó kéziratok inventariuma elkészíttessék, a keleti frank uralomra vonatkozó nyugati oklevélananyag tüzetesebben átvizsgáltság s állíttassék fel az érdekelt kormányok hozzájárulásával olyan intézet, melynek célja lenne egy bizánci encyclopaedia kiadása. Ez utóbbi indítvány magától *Michalakopoulos* görög külügyminiszter úrtól ered. Ezekon kívül megemlítjük *Grégoire* javaslatát a bizánci történetírók és krónikások új, kommentárral és fordítással ellátott kritikai kiadására vonatkozólag a „Corpus Bruxellense”-ben, mely vállalat az Union des Académies támogatásával első kötetként rövidesen ki fogja adni *Laurent* Pachymeresét. A bizánci nagy szótár ügyében a belgrádi kongresszus által

kiküldött állandó bizottság a nagy mű egyik részének, a bizánci irodalomban előforduló tulajdonnevek teljes szótárának első sorban való megvalósítása, mint legsürgősebb szükségesség mellett foglalt állást s felkérte az athéni Tudományos Akadémiát e munka megindítására és központilag való megszervezésére. Örömmel jelenthetem, hogy ide vonatkozólag az anyaggyűjtés rendszeres munkája fiatal görög szakemberek bevonásával az athéni Akadémia kebelében már meg is indult. A következő, azaz IV. nemzetközi byzantinológiai kongresszus székhelyéül a belgrádi határozat megújításával Sofia jelöltetett ki. Az időpont csak a bolgár kormánnyal folytatandó tárgyalások után fog véglegesen megállapíttatni. Ezzel kapcsolatban az olasz delegáció vezetője, Pace kormánya nevében is javasolta, hogy az V. kongresszus Olaszország területén tartassék meg, még pedig mozgó kongresszus formájában, amely felváltva Olaszországnak a bizánci hatások szempontjából négy legfontosabb városában, Velencében, Ravennában, Rómában és Palermóban tartaná üléseit. A kongresszus nagy lelkesedéssel járult hozzá ehhez a javaslathoz. Végül a felszólalások hosszú sora ünnepelte az elnökséget, a szervezőbizottságot és a görög kormányt a kongresszus előkészítésének és lebonyolításának semmi áldozatot és fáradságot nem kimélő munkájáért, melynek legszebb jutalma a kongresszus teljes sikere.

A figyelmes rendezőség gondoskodott róla, hogy szabad óráinkban megtekinthessük Athénnek bizánci szempontból érdekesebb látnivalóit: az újonnan szervezett bizánci múzeumot, a nevezetesebb középkori templomokat, néhány fontosabb magán mű- és könyvgyűjteményt s a Stadionban ez alkalommal megújított történelmi felvonulások során, mely a görög történet különböző korszakait korhű jelmezekben varázsolta elénk, feltámadt előttünk néhány órára a bizánci császári udvarok káprázatos pompája is.

Igen tanulságosak voltak a kongresszussal kapcsolatos kirándulások, melyek során legelőször az Athén közelében fekvő *Daphni*-monostort s annak XI. sz.-beli híres, újabban enyhén restaurált mozaikjait tekintettük meg, majd hajóra szállva a Peloponnesoson a bizánci kultúra két klasszikus, éppen a középkor végén vezető-szerepet játszó emlékhelyét kerestük fel. Hajónk először is a malvasiai borról szélesebb körökben is ismert *Monemvasia* vöröses, meredek sziklahegyének tövében vetett horgonyt,

melynek oldalában és tetején ma is jól láthatók a hajdani, bevehetetlenül erős vár falai, a falakon belül élénk táruló, szinte beláthatatlan rommezőből főleg két, elég jó karban fennmaradt templom vonja magára figyelmünket. E fakó romok fölé a görög nemzeti büszkeség vont glóriát azért, mert az összes peloponnesosi várak közül ez jutott legkésőbbre, csak a XVI. sz. közepén a törökök kezére. Innen a veszélyes Malea-hegyfok szerencsés körülhajózásával Gytheionba, onnan autókon *Mistrába* mentünk, mely ma is imponáló romjaiban egyik legfontosabb fejezetét, utolsó nagy renaissance-át zárja magába a középgörög művészet fejlődésének. A Palaeolog-kornak építészetét és festészetét sehol sem lehet olyan gazdag és jó karban fennmaradt emlékenyag alapján tanulmányozni, mint ebben a büszke metropolisban s a fölemelő érzést, melyet ez emlékek szemlélete ébreszt bennünk, csupán annak melanchóliája zavarja, hogy az idő feltartóztathatatlan romboló munkája egykor, és pedig — úgy látszik — elég hamar, a művészet ezen pompás emlékeit is meg fogja semmisíteni.

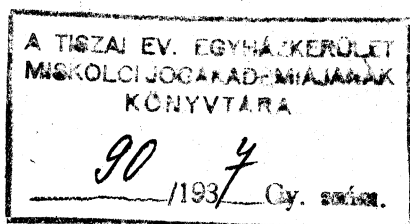
Athénbe hajóval visszatérve, innen vonattal Voloba mentünk, hogy az ennek közelében, a mai *Nea Anchialos* területén Sotiriu által feltárt öt ókeresztény bazilika maradványait megsejmeljük. Ez emlékek fontossága abban áll, hogy valamennyien a Justinianus előtti korból származnak s a hellénisztikus bazilika-típust mutatják a rómainak enyhe keresztelkedésével, mindenkifölött azonban márványdomborművű díszítő részletek s mozaikpadlók jó karban maradtak fenn bennük, ami hasonló emlékeknel másutt elég ritka jelenség. Kirándulásaink utolsó állomása *Szaloniki* volt, mely város, a sok tűzvész dacára is, amely ott pusztított s melynek 1917-ben áldozatul esett a Szent Demetrius-főtemplom nagyobb része is, szerencsésen őrzött meg nevezetes műemlékeket a bizánci művészet különböző korszakaiból, az V. sz.-tól kezdve a XIV.-ig, úgyhogy e művészet fejlődésének összes fontosabb mozzanatai e városban kitűnő példákon együtt szemlélhetők és tanulmányozhatók. A római Pantheonra emlékeztető koralakú templom (Szent György), az ókeresztény bazilika (Szent Demetrius, Szent Paraskevi), a kupolás bazilika (Aja Szofia) és a görög-keresztalakú templom (Theotokos, Szent Panteleimon, Szent Apostolok) különböző típusait láttuk itt a velük kapcsolatos festészeti és szobrászati gazdag díszítéssel s igen tanulságos volt a felmerülő problémáknak elsőrangú szakemberek közreműkö-

désével a helyszínen való megbeszélése. A véletlen úgy hozta magával, hogy az önálló Görögország százéves fennállásának ünnepét e városban éppen odaérkezésünk napján ünnepelték; mély benyomást tett ránk itt is és átutaztunkban már Larissában is az a nagyszabású ünnepi felvonulás, melyet ez alkalommal polgárság és hadsereg közösen rendezett s az a sokféle hálaadó és örvendező ünnepség, melyet ez alkalommal tartottak.

Az athéni kongresszus felejthetetlen élmény volt mindazok számára, akik azon részt vettek, de egyúttal nagy nyereséget jelent a tudományra is. Nagyszabású új tudományos vállalatok körvonalai bontakoztak ki tanácskozásaiból, új tudományos eredmények egész tömege került itt felszínre s mindez párosulva az összetartás szellemével, mely az ügyes rendezés következtében a kongresszus tartama alatt csak egyre fokozódott, erősen ösztönzőleg hatott a kongresszus tagjaira. A byzantinológia főkérdéseire és célkitűzéseire nézve is nagy összhang nyilvánult meg a jelenlevők között. Ami a bizánci kultúra lényegét illeti, amint már láttuk, a legkülönbözőbb oldalról jövő vizsgálódások jólesőleg találkoztak abban a megfigyelésben, hogy benne a döntő szerepet a hellén elemek játszották. A bizánci kultúra jelentősége és hatásai tekintetében pedig észre lehetett venni a közös törekvést a bizánci hatások nyomainak az érintkező népek nemzeti kultúrájában való kimutatására. Áll ez nem csupán a domináló bizánci befolyás alatt álló szomszéd népekre, hanem Nyugateurópa legtávolabb eső országaira nézve is, mert ha a bizánci kultúra kisugárzásainak zónáját meg akarjuk állapítani, akkor egész Európát maradék nélkül tekintetbe kell vennünk, nem is szólva Ázsia és Afrika egy tekintélyes részéről.

A bizánci kultúrának a középkori magyar kultúrára való hatását megkíséreltem egy előadásom során, melyet a kongresszus tartama alatt az athéni Byzantinológiai Társaságban tartottam, legátlátszóbb jelenségeit tekintve körvonalozni a politikai, egyházi, művészeti, numizmatikai és kereskedelmi összeköttetéseink területén. Az ilyfajta kutatásoknál tűnik ki, hogy úgy az egyes tények megállapítása, mint különösen a byzantinológia mai színvonalának megfelelő magyarázata tekintetében még sok tennivaló akad s nagy feladatok várnak a magyar tudományra. De kitűnik az is, hogy ezen feladatok helyes megoldása szorosan összefügg hazánkban a byzantinológia szélesebb ala-

pon és hatékonyabb szervezetben való művelésének kérdésével. Bizánc egész kultúráját s e kultúra egész történetét kell szem előtt tartanunk s önálló tudományos vizsgálatában elmélyednünk; csak az ily módon iskolázott szem lesz képes azokat a finom, másként észre sem vehető szálakat, melyek Bizáncból Magyarország felé s megfordítva Magyarországból Bizáncba vezetnek, biztosan felismerni és meghatározni. Az athéni kongresszusnak is ebben áll magyar szempontból a legfőbb tanulsága.

Sárkány-nyomda r. t. Budapest, VI., Horn Ede-utca 9. Vezetők: Dr. Wessely A. és J.

